

frabogen „MUR OG RUM“

21. juni 1985

Om murværks fortælleverdi og historiske inspiration

Af professor, arkitekt M.A.A. Johannes Exner

Jeg har lyst til at fremsætte nogle tanker om teglet og det murede byggeri, baseret på iagttagelser gjort gennem arbejdet med restaureringer af historiske bygninger og opførelse af nybyggeri.

Måske kan det supplere arkitekt Poul Baumanns værdifulde og inspirerende artikel om „Murerarbejdets Æstetik“ (1941). Baumann har i artiklen kun villet beskæftige sig med det „jævne“ byggeri, men slutter med at gøre opmærksom på „at meget uregelmæssigt, ja svinsek murværk kan se storartet ud“ og nævner et par eksempler herpå, hvorefter han knytter en tråd til restaureringer af middelalderlige bygninger, hvor han finder at „murværket som regel udføres alt for pænt og kedeligt“.

Som bekendt forbinder vor egen tid fortiden med fremtiden. Dette forhold pålægger nutiden et kulturhistorisk ansvar, eftersom vore resultater bliver stående langt udover vor egen tid.

På særlig vis formår teglet i forhold til mange andre byggematerialer at beskrive arkitektur gennem lange tider. I århundreder har teglet været en vigtig „bærer“ af betydelige områder af vor kulturhistorie og arv. Som budbringer formår teglet i både store og små dimensioner at lade sig præge, og at fastholde og viderebringe præget. Det gælder byen, det arkitektoniske bygværk, bygningsdelen og den lille strukturdetalje. På alle niveauer beretter teglet om bygningers identitet – historie, tid, stil, alder, brug, mennesker – i et sprog, hvor teglet er alfabet. Murværket og bygningen har „fortælleverdi“.

Personligt finder jeg megen glæde i at lytte til husenes fortællinger og ærgrer mig, når mennesker uvidende ødelægger fortælleverdien gennem misforståede restaureringer og vedligeholdelse. Jeg henter også i studier af historiske huse inspiration til nybyggeri. Ikke således at jeg mener, vi skal kopiere og gentage det visuelle billede, som man

gjorde i sidste del af det forrige århundrede, og som man er tilbøjelig til at gøre igen i disse år, men den bagved liggende problemløsende holdning, idéen eller metoden kan være inspirerende i sin logiske og kunstneriske udnyttelse af materialet og dets egenskaber. Det er klart, at der findes muligheder og udformninger, som vi har glemt eller overset, og som vi med fordel kan genopdage og dyrke i vor egen tolkning.

Om teglets evne til på en gang at skildre og sammenholde forskellige arkitekturperioder

Murværkets homogeniseringsevne kan sammenholde bygninger, som er skabt gennem flere århundreder og som har fået tilbygninger og udvidelser fra forskellige arkitekturperioder, til helheder.

Roskilde Domkirke er et fremragende eksempel. Med sine mange kapeller, tilbygninger og ændringer gennem 800 år er kirken en enestående lærebog og inspirationskilde.

Hovedkirken er præget af den danske teglhistories tidlige murværk. Det er interessant at se, at teglbrænderne endnu ikke havde fundet ud af at lave formsten i særlige forme. Man tildannede formsten efter brændingen ved at behugge almindelige munkesten. Den karakteristiske „riffelhugning“, hvormed runde og skrå led skabtes eller murfladen pyntedes, repræsenterer en interessant overgangsteknik fra den romanske kvadertildannelse til det gotiske teglmurværk.

Gennem de senere tilbygninger og kapeller knyttes Domkirkens ældste teglarkitektur næsten kontinuerligt til vor egen tid.

Oluf Mortensens våbenhus 1440 demonstrerer sengotikkens dekorative formåenhed, som forudsætter en forudgående nøje projektering. Man kan ikke påbegynde en gavlfod med blændinger, mønstre eller kamtakker, uden forinden at afklare stenmodulernes forbandt i forhold til gavlfods størrelse og form. De dekorative formsten er før brændingen skåret i leret eller dannet i specielle forme.

Chr. IV's kapel 1641, viser den danske tolkning af renaissance efter hollandsk mønster. Der stilles voksende krav til stenenes præcision og brænding, for at de kan indgå sammen med de præcist tilhuggede sandstensornamenter.

Frederik V's kapel 1825, klassicisme, stiller også krav til sten og murværkets præcision, ikke p.g.a. detaljeringsomfanget, som er beskedent, men for at fastholde en fast bygningsform. Stenene er af normalstørrelse og præcise i brænding og farve. Murværket er ensartet og monotont og derfor skulpturelt velegnet til at „skære“ dybe vinduesåbninger ud i.

Christian IX's kapel 1924 har arkitektonisk tilhørsforhold til tidlig murstensmiddelalder og er bygget af nye teglsten i munkestensstørrelse. Arkitekten Andreas Clemmensen har erklæret, at han bevidst har bestræbt sig på at bringe tilbygningen i samklang med omgivelserne.

Den nye Frederik IX's begravelsesplads, som vi sammen med Vilhelm Wohlert er arkitekter for, er en begravelsesplads, hegnet af en mur med åbent mønstermurværk. Dette har krævet fremstilling af sten i specialformater og af hård brænding. Som de førnævnte ældre kapeller er også dette gravsted et centralrumsanlæg, men herudover ikke med arkitektoniske eller stilmæssige bindinger.

Roskilde Domkirkekompleks viser, at det ikke er nødvendigt, at en tilbygning udføres i samme stil, men at det er af betydning, at materialevælget i perceptions-mæssig henseende har utvetydigt slægtskab med det eksisterende.

Den samme holdning lå til grund for de arkitektoniske forudsætninger vi gjorde os klart, da vi skulle bygge til Sct. Pauls Kirke i Århus, 1978.

Kirken, som opførtes 1887 og i 1905 fik to tilbygninger, har ikke nogen stor alder i sammenligning med Roskilde Domkirke, og heller ikke så betydelige arkitektoniske kvaliteter. Men for arkitekter, som deltager i en historisk udviklingsproces, der videreføres i vor tid, er det inspirerende, at ansvaret principielt er nøjagtig det samme her som i Roskilde.

Sct. Pauls Kirke opførtes af arkitekt Fr. Walther i en efterlignende nyromansk stil. Den nye tilbygning er i sin grundplan formet med den halvcirkulære apsis som base, men i en fri og selvstændig arkitektur. Derimod er materialevælget knyttet til den eksisterende kirke. Den valgte sten og den anvendte fuge er søgt udført som den gamle. Helt identisk bliver det nye murværk næppe, men det gør ikke noget, eftersom det er af værdi, at tilbygningen kan fortælle, at den er nyere.

Om murværkets fortællerværdi

Det ligger mig meget på sinde at pege på, at netop teglmurværk besidder særlige egenskaber til forståelse af vore bygningers historie.

Når vi vedligeholder, forbedrer, ombygger, tilbygger eller nedriver og fornyer vore huse og byer, bør det ske uden at ødelægge bygningernes fortællerværdi.

Murværk er ikke kun æstetik og teknik. Det er nødvendigt at vi alle, byggefolk, videnskabsmænd og almindelige mennesker er opmærksomme på dette fænomen.

Jeg skal fremkomme med et eksempel fra Koldinghus, som vi i disse år restaurerer. Rundt omkring på de ruinøse facader ser man spor og rester af ombygninger, ændringer, tilføjelser o.s.v. De stammer fra forskellige kongers bygningsarbejder eller er resultater af voldsomme begivenheder som krig og brand.

Betragter man f.eks. slotsgårdens n/ø-hjørne, kan man se, at de tilsyneladende voldsomme skader på facademurværket i virkeligheden ikke er tilfældigheder, men bevidst udført som udhuggede vederlag til en senere spindeltrappe, der har været i et nu nedrevet tårn, hvis syd-mur gik ind på et af Chr III's renaissancevinduer. Tårnet og trappen må altså være yngre end vinduet, og blev da også opført af Chr. IV.

Man ser også på et ganske lille område ved et stik over et andet renaissancevindue en rest facadepuds, som krummer ind under det til-murede vindusstik. Heraf kan konstateres, at Koldinghus var pudset på det tidspunkt, da dette vindue var i funktion, i renaissancen under Chr. III.

Et andet eksempel er barokvinduerne, som er etableret i positioner, der griber ind i tidligere renaissancevinduer, for at opnå en præcis barokrytme, og placeret i forhold til ændrede etageadskillelser og rum-højder. Man ser udmuringerne af gamle vinduer, spor af deres murfal-se og gamle stik, samt de nye barokstik. Man ser herigennem, hvilke store anstrengelser, Fr. IV gjorde sig for at opnå den ønskede arkitek-toniske virkning.

Det er klart, at man skal have sans for den slags iagttagelser, men der skal ikke så meget til, før det bliver så detektivisk spændende, at man lærer murværkets og bygningens sprog, og det hele bliver meget mere levende og forståeligt.

Om det historiske slid

Man taler om „patina“; Og der er noget der hedder „forfald“. Det første er fint, det andet grimt og uønsket. Et sted mellem patina og forfald findes „sliddet“. Jeg vil tillade mig at pege på noget, jeg kalder „historisk slid“, og som jeg finder vigtigt for bygningers identitet og fortælle-værdi, måske især for murværks- og teglstensarkitektur.

Mange historiske bygningers stadige eksistens dokumenterer den murede arkitekturs holdbarhed. Derfor besidder teglarkitektur særlige muligheder for at kunne fortælle.

Koldinghus er præget stærkt af historisk slid, som understreger slottets livsløb. Det ville være synd og ødelæggende at fjerne dette slid. Bygningen ville miste sin fascinerende og dramatiske identitet. Netop den skæbnesvangre brand 1808, foranlediget af de frysende spanske

soldater, og den efterfølgende ruintilstand, har appeleret til manges fantasi og begyndende historiske nysgerrighed.

Men også andre, yngre og mindre monumentale bygninger, har erhvervet historisk slid, som man skal betænke ^{Tikke} at fjerne. Sker det, skyldes det beklagelig kortsynethed, som på længere sigt ikke tjener vor bygningskultur. Man kan stille det spørgsmål, om ikke restaurering, renovering og byfornyelse indebærer risiko for, at bygningen mister sin historiske logik, livsdramatiske indhold, sin identitet, sin sjæl, eller dør.

I misforstået iver for at gøre det hele så pænt som muligt og „genskabe det oprindelige udseende“ (en tankeløs floskel) ødelægger man måske bygningens gennem mange år erhvervede historiske værdighed og identitet, for bagefter at stå med et ligegyldigt og intetsigende hus og miljø. Udtrykt med en kendt frase kan man sige: „operationen lykkedes, men patienten døde“.

Hermed mener jeg, at vi ikke skal fjerne al historisk slid eller alle spor af bygningsændringer, tilmuringer etc., bare for at det skal se pænt ud. Til et historisk hus hører ikke udelukkende, at det er opført for længe siden og i en bestemt stil, men også at det efterfølgende tidsforløb kan ses på huset. Huse skal ikke altid være pæne. Tænk om man plasticmalede hele Rom!

At restaurere en gammel livserfaren viis kvinde og genskabe hendes 18-årige ydre fremtoning er en grotesk tanke – og jo heller ikke muligt! Hvorfor opstår den samme følelse ikke i os, når det drejer sig om historisk slidte huse og miljøer?

Det er interessant at gå en tur gennem universitetsparken i Århus og betragte murværket på bygninger, hvor de ældste opførtes for et halv hundrede år siden og de yngste kun er få år gamle. Selv om det næppe er ønsket, er der alligevel forskel på murværket. Stenenes hårdhed, farve og struktur varierer, og de er ikke patineret eens, ligesom de enkelte bygningers proportionering heller ikke er på samme niveau. Alligevel holdtes det hele stærkt sammen. Man har en helhed, som ved nærmere eftersyn fortæller historie.

Om nye overfladebehandlinger, inspireret af gamle

Den historiske arkitektur udviser større fantasi og dristighed i udnyttelse og bearbejdning af teglmurværk, end vi ser i dag.

Sammenligner vi vor tids teglarkitektur med den 500-800 år ældre, middelalderlige bygningskunst, beskæmmes vi, når vi tænker på de dristige murede teglskaller, der i anseelige dimensioner overdækker rum, der selv i dag anses for store. En følelse af fattigdom eller ufor-

måenhed sniger sig ind, når vi oplever renaissancens facadedetaljering, eller barokkens gennemdyrkede rumkompositioner, hvor lyset lever i et bevidst valg af stofflighed, rumproportioner, detaljer og lysåbningers placering. Det kan synes, som om vi i vor bygningskultur har glemt noget eller har sprunget led over. Industrialismen har i den sammenhæng måske en vis skyld. Men dog ikke mere end at der indenfor det murede byggeri, hvor fremstillingsprocessen stadig er knyttet til håndens arbejde, netop burde være sket en overlevering af viden, teknik og inspiration. De senere år har da også vist voksende interesse for det murede byggeris muligheder. Nu udfører man igen tegltage, og man ser atter murede stik over døre og vinduer. Men man kunne godt udvise mere fantasi og komme langt videre.

I Trinitatis kirkes sognehus i København, et af vore seneste byggerier, har vi forsøgt at dyrke facader med pudsbehandlede overflader, hvor pudslagenes forskellige tykkelser og overfladebehandlinger giver nuancerede virkninger. Facaderne er opdelt ved pilastre, og gavlene forsynet med blændigsmurværk. De fremspringende murpartier er dækket af et relativt tykt lag, medens de tilbageliggende er skuret i bund, hvorved det bagved liggende røde murværk toner igennem og gør murværket mørkere.

Østgavlen har et stort glasparti mod trapperummet. For at beskytte det, er der opført en halvstens tyk mønstermur, hvor hveranden sten er udsparet. Som armering af denne tynde høje mur er indmuret støbejernsplader, der tillige beskytter de vandrette dele mod vand og sne.

I Opstandelseskirkens interiør, Albertslund, er det oktagonale kirkerums 8 vægflader udsmykket med relieffer i et 5-7 mm lavt profil. Reliefferne er skurede, medens de lavere mellemliggende arealer er filtsede. De skurede relieffer er tonet ned ved påføring af tynde kalklag i forskellige koncentrationer, hvorved reliefferne rosafarvedes i nuancer, svagest bag alteret og gradvist tiltagende til siderne og bagud. Det var et interessant og spændende arbejde, som viser nogle muligheder, inspireret af studier af historisk murværk.

Som arkitekt arbejder man med mange materialer. Et hus er i dag en meget mere kompliceret ting end for 30 år siden. Nye materialer, nye tekniske, juridiske og økonomiske krav gør det ikke lettere at overskue og gennemføre en projekterings- og byggeproces. Det kan undertiden være svært at fastholde og gennemføre en arkitektonisk idé eller holdning. Det kan vise sig arkitektonisk uheldigt at tro, man kan løse dette eller hint problem ved et teknisk fif.

Man kan f.eks. tænke på, hvor hurtigt opvarmnings- og isoleringsprincipperne ændrer sig, og hvilke konsekvenser opvarmnings- og

ventilationsanlæggene har påført bygningers planløsning, arkitektoniske udformning etc. Jeg skal ikke nedgøre vore udmærkede ingeniører, der er teknisk højt kvalificerede, men man kan undertiden savne mere fantasi med sigte på, at tekniske anlæg installeres og udformes elegant provisorisk, så de senere, uden at have skadet bygningens idé, kan skiftes ud. Tekniske anlæg, varme, bad, køkken etc, holder jo alligevel ikke mere end 20-30 år, mens bygningerne lever flere hundrede år.

Men også de styrkemæssige og isoleringsmæssige krav er ved at forringe murværkets idé og æstetik. Måske kunne man blot ved at øge murdimensionerne tillade svagere mørtel med mindre cement, og derved opnå smukkere fuger. Det ville også være godt at undgå indmurede stålafstivninger eller betondele. Jeg tror, et homogent murværk er en fordel. Rumklimaet kunne måske løses med sundere resultat, hvor murværkets akkumuleringsevne udnyttes.

Det synes mig at være af betydning, at vi vurderer bygningers arkitektur og økonomi, ikke kun på opførelsetidspunktet, eller i forhold til de næste 10-20 år, men inddrager deres sandsynlige fremtidige levetid. I så fald bør forhold som materialernes holdbarhed, rumklimatiske egenskaber, bygningernes evne til at bære historiens brug og slid, og egnethed til at forandres og benyttes til andet formål med samtidig bevaring af deres arkitektoniske kvalitet, også tælle med. Jeg tror, der er værdier at opnå og midler at spare.

Efter i mange år at have arbejdet med sådanne problemer i praksis og teori, beundrer jeg teglets og murværkets kvalifikationer, som i sådanne henseender vanskeligt overgås af andre.